

## ศาสนายุคอารยธรรมอินโด-อารยัน

อนุทวีปอินเดียภายหลังยุคอุปนิษัทเป็นช่วงเวลาของการคิดค้นแสวงหาคำตอบให้กับคำถามที่ว่าทำไมจึงจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด จึงทำให้เกิดลัทธิศาสนาต่าง ๆ มากมาย ซึ่งก็ล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อ ปรัชญา ของยุคอุปนิษัทไม่มากนักน้อย อย่างไรก็ตามศาสนาที่เด่น ๆ ของอินเดียในช่วงหลังยุคอุปนิษัทนั้นเราเชื่อว่ายังได้รับอิทธิพลจากคนพื้นเมืองดั้งเดิมของอินเดียด้วย เพราะการขยายตัวของอารยันจากกลุ่มแม่น้ำสินธุไปทางตะวันออกสู่กลุ่มแม่น้ำคงคานั้น ชาวอารยันต้องปะปนอยู่กับคนพื้นเมือง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นคนส่วนใหญ่ของบริเวณนั้น ณ ช่วงเวลานั้น

ศาสนาของอินเดียที่เด่น ๆ ก็ได้แก่ ศาสนาไฮณะ ศาสนาพุทธ และศาสนาฮินดู อย่างไรก็ตามเนื่องจากศาสนาฮินดู ยังคงมีบทบาททางวัฒนธรรมอย่างสูงในอินเดียปัจจุบัน ในที่นี้คำอธิบายศาสนาอื่น ๆ จะมีเพียงพอจะให้ความสนใจความเป็นมาหลักธรรม และประเด็นอื่น ๆ บางประการเท่านั้น

### ศาสนาไฮณะ (Jainism)<sup>1</sup>

ศาสนาไฮณะเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นร่วมสมัยกับศาสนาพุทธ และมีอิทธิพลอยู่ในละแวกเดียวกับศาสนาพุทธ ศาสนาไฮณะได้อิทธิพลจากความเชื่อ 3 ประการ<sup>2</sup> ที่ปรากฏอยู่ในยุคอุปนิษัท เช่นเดียวกับศาสนาอื่น ๆ ในยุคนี้

ศาสดา : ศาสดาของศาสนาไฮณะ คือ พระมหาวีระ (Mahavira)<sup>3</sup> หรือวรรธมานะ (Vardhamana) ประสูติเมื่อประมาณ 540 ปีก่อน ค.ศ. เป็นโอรสของพระเจ้าสิทธารถะ แห่งตระกูลชนาตริกะ (Jnatrikas) เชื่อว่ามีความเกี่ยวดองด้านเครือญาติกับกษัตริย์ลิจจิ แห่งแคว้นไวศาลี พระมหาวีระมีกำเนิดและภูมิหลังบางประการคล้ายพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังทรงมาจากดินแดนที่ปกครองแบบสาธารณรัฐเหมือนกัน ซึ่งเป็นที่ทราบกันว่าดินแดนที่มีรูปแบบการปกครองเช่นนี้ ประชาชน ผู้คนจะมีเสรีภาพทางความคิดมากกว่าระบอบราชาธิปไตย

<sup>1</sup> บางแห่งเรียกลัทธิชินศาสตร์ บางแห่งเรียกศาสนาเซน

<sup>2</sup> คือ สัมสาระ กรรม โมกษะ

<sup>3</sup> โดยทั่วไปรู้จักกันในชื่อนี้ ชื่อจริงคือ วรรธมานะ

พระมหาวิระทรงได้รับการศึกษาตามธรรมเนียมของวรรณะกษัตริยะ ทรงอภิเษกสมรสและมีพระธิดาหนึ่งองค์ อย่างไรก็ตามทรงให้ความสนใจพระทัยที่จะแสวงหาโมกษธรรม ดังนั้นเมื่อพระชนมได้ 30 พรรษา จึงทรงสละราชสมบัติเพื่อบำเพ็ญตนเป็นโยคี ในระยะแรกทรงเข้าร่วมกับสำนัก นิรกรันตะ (Niragranthas) ซึ่งแปลว่าปราศจากเครื่องร้อยรัด (ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, อารยธรรมตะวันออก : 131, Basham, 1959 : 288) หลังจากนั้นทรงจาริกไปยังที่ต่าง ๆ ทรงบำเพ็ญทุกขกิริยา ทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุโมกษะ ทรงบำเพ็ญตนเป็นเวลาถึง 13 ปี จึงทรงค้นพบ "นิรวาณะ" สำเร็จเป็น "ชินะ" คือผู้ชนะ คือเอาชนะร่างกายและความปรารถนาที่เกี่ยวกับทางโลก และบำเพ็ญอย่างสมบูรณ์หลังจากนั้นก็ทรงสั่งสอนประชาชนอยู่ 30 ปี ในการเทศนาสั่งสอนทรงใช้ภาษาปรากฤต ซึ่งประชาชนทั่วไปเข้าใจได้ง่าย พระองค์ทรงเสด็จดับขันธเมื่อพระชนมายุ 72 ในระยะหลังสาวกของศาสนาไชนะมีความคิดเห็นรุนแรงขึ้น เห็นว่าไม่ควรยึดกับร่างกาย ความงาม จึงนุ่งหมขาว เรียกว่า นิกาย "เศวตัมพร" แต่บางกลุ่มเห็นว่าไม่ควรนุ่งหมอะไรเลย เรียกว่านิกาย "ทิมัมพร"

นิกายเศวตัมพรและทิมัมพรนั้นไม่แตกต่างกันมากนัก เพราะหลักการเดิมเป็นหลักเดียวกันเป็นหลักดั้งเดิมที่พระมหาวิระทรงสร้างขึ้น ศาสนาไชนะไม่คัดค้านหลักการเกี่ยวกับพระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ แต่ไม่เชื่อว่าพระเจ้ายิ่งใหญ่ในโลกมนุษย์ พระเจ้ามิได้สร้างโลก มิได้รักษาโลก หรือจะทำลายโลก แต่โลกมนุษย์คงอยู่ด้วยกฎของจักรวาล จักรวาลเป็นอมตะในระบบจักรวาลมีการแบ่งออกเป็นยุคต่าง ๆ เช่น ยุคแห่งการปรับปรุง ยุคแห่งความเสื่อม ฯลฯ ยุคต่าง ๆ เหล่านี้จะวนเวียนไปไม่มีที่สิ้นสุด อย่างเช่น ปัจจุบันโลกกำลังเสื่อม ศาสดาองค์สุดท้ายนิพพานไปแล้ว ศาสนาที่แท้จริงกำลังเสื่อม และจะเสื่อมต่อไปอีก 40,000 ปี คนจะมีอายุสั้นเพียง 20 ปี อาศัยอยู่ตามถ้ำ ไม่มีอารยธรรมใด ๆ ต่อจากนั้นก็เข้าสู่ยุคปรับปรุงโลกจะเจริญขึ้นและก็จะเสื่อมวนเวียนไม่สิ้นสุด (เพชรี สุมิตร, 2520 : 67)

คำสอนของศาสนาไชนะอาจสรุปได้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีวิญญาณซึ่งถูกกักขังด้วยวัตถุ การจะหลุดพ้นก็คือการปลดปล่อยวิญญาณให้หลุดพ้นจากวัตถุ เมื่อหลุดพ้นวิญญาณก็จะกลับสู่สภาพเดิม คือ เปล่งปลั่งบริสุทธิ์ และตั้งอยู่ได้ชั่ววันรันดร์

คำสอนข้างต้นพอจะขยายความได้ดังนี้ คือ ศาสนาไชนะเชื่อว่าในจักรวาลนี้ มีวิญญาณมากมาย มีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ดิน น้ำ ศาสนาไชนะ เรียกวิญญาณนี้ว่า "ชีวะ" ตัวชีวะทุก ๆ ตัวนั้นบริสุทธิ์ ตั้งอยู่ได้ชั่ววันรันดร์เหมือนกันหมด ไม่ว่าจะอยู่ในรูปใดของสิ่งมีชีวิตซึ่งมีชีวิตสูงต่ำไม่เหมือนกัน (แตกต่างกันโดยรูปแต่สาระคือ "ชีวะ" เหมือนกัน)

วิญญาณหรือชีวะเหล่านี้ถูกกักขังอยู่ในวัตถุเนื่องจากมี "กรรม" ยิ่งมีกรรมมากชีวะก็ยิ่งมีโอกาสที่จะหลุดพ้นน้อยลง การที่จะหลุดพ้นจะต้องพยายามขจัดกรรมออกไป เมื่อขจัดกรรมออกไป

หมด ชีวาก็จะกลับคืนสู่สภาพเดิมคือบริสุทธิ์ การจะทำเช่นนั้นก็ต้องดำเนินชีวิตสันโดษ มักน้อย หลีกเลียงความสละสลวยที่สำคัญคือไม่เบียดเบียนชีวะอื่น ๆ ไม่ว่าด้วยเหตุใดก็ตาม หากทำได้ เช่นนี้กรรมก็จะไม่สามารถจับต้องชีวะของผู้นั้นได้ วิญญาณหรือชีวะก็จะบริสุทธิ์ และหลุดพ้นได้ในที่สุด

เนื่องจากการหลีกเลียงกรรมนั้นเน้นที่การไม่เบียดเบียนชีวะอื่น (อหิงสา) ดังนั้น นักบวชหรือศาสนิกชนของศาสนาไฮนะจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะไม่เบียดเบียน ชีวะอื่น ๆ เช่นต้องมีผ้าปิดจมูก เพื่อมิให้หายใจเอาชีวะของแมลง ของลมเข้าไป ต้องไม่ทำอะไรที่รุนแรงเพราะอาจทำลายชีวะของสิ่งที่อยู่ใกล้ ๆ เช่น ชีวะของดิน ของหิน จากหลักการนี้เองทำให้ศาสนิกชน ส่วนหนึ่งหลีกเลียงอาชีพเกษตรกรรม เพราะเกรงว่าจะไปทำลายชีวะของสัตว์เล็ก ๆ ในดินขณะทำงาน อาชีพค้าขายจึงเป็นที่นิยม พบว่า

ศาสนิกชนที่เป็นพ่อค่านั้นมีมาก และมั่งคั่ง อุตสาหกรรมสร้างโบสถ์วิหารที่ใหญ่โต และสวยงามเป็นจำนวนมาก

ศาสนาไฮนะมีบทบาทอยู่เฉพาะในอินเดียไม่ได้ขยายตัวออกไป นอกอินเดีย ทำให้อิทธิพลของศาสนาอื่น ๆ ในอินเดียแทรกเข้าไปมีอิทธิพลในหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันของศาสนิกชนไฮนะ เช่น พิธีในบ้านเรือนได้แก่พิธีเกี่ยวกับการเกิด การตาย ก็จะใช้พรหมณ์ของศาสนาฮินดูเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม และเนื่องจากศาสนาไฮนะไม่ค่อยมีหลักปฏิบัติสำหรับฆราวาสมากนักจึงทำให้หลักปฏิบัติของศาสนาอื่นเข้าไปมีบทบาทในบรรดาศาสนิกชนได้มาก

ในสมัยต้นราชวงศ์เมารยะ ศาสนิกไฮนะอพยพจากลุ่มแม่น้ำคงคาลงไปสู่ตอนใต้ของอินเดีย ซึ่งเท่ากับเป็นการนำเอาอารยธรรมของอารยันไปเผยแพร่ทางตอนใต้ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวดราวิเดียน การอพยพครั้งนี้ทำให้มีความแตกแยกในทรรศนะเกี่ยวกับหนทางปฏิบัติบางประการ จนทำให้เกิดนิกายเศวตัมพร และนิกายทิมมพร ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

แม้ว่าจะแตกแยกกันแต่ในส่วน of คำสอนนั้นไม่แตกแยกกัน แม้ในปัจจุบันข้อขัดแย้งก็ไม่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง ตลอดระยะเวลาสองพันกว่าปีที่ผ่านมศาสนาไฮนะยังคงรักษาคำสอนให้คล้ายของเดิมไว้อย่างเหนียวแน่น ทุกวันนี้ยังมีคนประกาศตนนับถือศาสนาไฮนะในอินเดีย ในขณะที่ศาสนาพุทธมีความแตกแยก ขัดแย้งในคำสอนจนทำให้เกิดนิกายต่าง ๆ มากมาย อาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการด้านหลักธรรมของศาสนาไฮนะแทบจะไม่มีเลย เมื่อเทียบกับศาสนาพุทธ อย่างไรก็ตามศาสนาพุทธได้หายไปจากอินเดียแล้วในขณะที่ศาสนาไฮนะยังคงมีอยู่ในแถบตะวันตกของประเทศอินเดียปัจจุบัน เช่น แถบแคว้นคุจราต (Gujarat) ผู้นับถือส่วนใหญ่เป็นพ่อค้ามีฐานะดี

ศาสนาไหนมีอิทธิพลต่ออารยธรรมอินเดียไม่น้อย อย่างเช่น การสนับสนุนการศึกษา วิทยาการด้านต่าง ๆ เช่น วรรณกรรม สถาปัตยกรรม โดยเฉพาะหลักการของสังฆาจะปรากฏอิทธิพลใน ศาสนาของอินเดียทุกศาสนา มหาตมะคานธีเองก็ยอมรับว่าได้รับอิทธิพลทางความคิดจากศาสนา ไชณะนี้เช่นกัน (ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, อารยธรรมตะวันออก : 134)

### ศาสนาพุทธ (Buddhism)

ศาสนาพุทธก็เป็นอีกศาสนาหนึ่งที่พยายามตอบคำถามของยุคอุปนิษัทว่าทำอย่างไรจึงจะ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด หลักคำสอนของศาสนาพุทธ แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากศาสนา พราหมณ์ แต่ในขณะเดียวกันก็ปฏิเสธแนวคิดบางประการที่ปรากฏอยู่ในยุคอุปนิษัท เช่น เรื่องของ อาตมัน ดังนั้นศาสนาพุทธจึงถือเป็นศาสนานอกรีตในสายตาของพราหมณ์

ศาสดา : ผู้ก่อตั้งศาสนาพุทธ คือ พระพุทธเจ้า<sup>4</sup> พระองค์ประสูติในเผ่าศากยะ ตระกูลโคตมะ เผ่าศากยะถือว่าเป็นเผ่าที่รบอาศัยอยู่แถบลาดเขาหิมาลัย มีรูปแบบการปกครองแบบสาธารณรัฐ พระพุทธเจ้าทรงมีพระนามเดิมว่า "สิทธารถะ" ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธราพิมพา เมื่อ พระชันษาได้ 16 พรรษา มีพระโอรสหนึ่งองค์มีพระนามว่า พระราहुล ต่อมาได้เสด็จออกแสวงหา โมกษธรรม ทรงค้นพบสัจธรรม ทรงตรัสรู้ในคืนวันเพ็ญเดือน 6 ตามจันทรคตินิยม หลังจากนั้นทรง เทศนาสั่งสอนและเผยแผ่ศาสนาพุทธอยู่ประมาณ 45 ปี จึงเสด็จปรินิพพาน เมื่อพระชนมายุได้ 80 พรรษา

ตั้งแต่ทรงตั้งคณะสงฆ์ในพุทธศาสนาขึ้น ปรากฏว่าคณะสงฆ์ได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ และเศรษฐีตลอดมา (แต่คงไม่มากเหมือนอย่างที่ถูกกล่าวถึงไว้ในพระสูตร) จึงเข้าใจกันว่า พระพุทธศาสนาคงจะตอบสนองความต้องการบางอย่างที่เกิดขึ้นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจในอินเดียเหนือยุคนั้นโดยเฉพาะมีคุณค่าแก่พวกกษัตริย์และชนชั้นกลางในเมือง ในพุทธ ศาสนาถึงแม้จะกล่าวอ้างถึงระบอบวรรณะของพวกพราหมณ์ แต่ก็ตีความหมายให้แตกต่างไปจาก พราหมณ์ ทั้งคณะสงฆ์ก็ยอมรับคนจากทุกวรรณะอีกด้วย ทั้งนี้อาจเป็นเสน่ห์สำหรับพวกชนชั้นกลาง ที่เป็นพ่อค้าหรือช่างฝีมือซึ่งมีฐานะต่ำในทางทฤษฎีของพราหมณ์ นอกจากนี้คำสอนที่เกี่ยวกับการ

---

<sup>4</sup> ศักราชที่พระพุทธเจ้าประสูติและปรินิพพาน มีปรากฏอยู่ในหลักฐานหลายแหล่ง ของจีนว่า ประมาณ 564 และ 484 ปีก่อน ค.ศ. ตามลำดับ แต่หลักฐานจากลังกาว่า ปรินิพพาน เมื่อ 544 ปีก่อน ค.ศ.

ปฏิบัติตนของฆราวาสในพุทธศาสนายังสอดคล้องกับค่านิยมของพ่อค้าและคนในเมืองที่เข้ามาอยู่ในระบบเศรษฐกิจของการค้าและการหากำไรจากการค้า เป็นต้นว่าคำสอนเกี่ยวกับโทษของอบายมุขหก (ดุสิตกาลสูตร ในทีฆนิกาย 3:180) ข้อความตอนหนึ่งที่เกี่ยวกับความเกียจคร้านเป็นตัวอย่างอันดี "ความเกียจคร้านย่อมมีภัยหกอย่าง บุคคลย่อมกล่าวว่า หนานักแล้วไม่ทำงาน หรือร่อนนักร หรือเข้านัก หรือสายนักร หรือยังหิว หรือยังอัม และด้วยเหตุตั้งนั้นจึงไม่ประกอบกิจอันควรประกอบ จึงไม่ได้มาซึ่งทรัพย์ใหม่ แต่ปล่อยให้ทรัพย์เก่า อันตรธานไปที่ละน้อย" ส่วนกษัตริย์นั้นพุทธศาสนาก็ให้อยู่สูงกว่าวรรณะพราหมณ์<sup>5</sup>

ลักษณะการปฏิเสธวรรณะของคณะสงฆ์ในพุทธศาสนานี้ทำให้เข้าใจกันว่า พุทธศาสนาเป็นหนทางหนึ่งของ ชาวอินเดียวรรณะที่ต่ำกว่าพราหมณ์ในอันที่จะประท้วงระบบวรรณะของพราหมณ์ การพิสูจน์ความเห็นข้อนี้ทำได้ยาก เนื่องจากในตัวหลักธรรมและคำสอนของศาสนาไม่บ่งชี้ว่าจัดตั้งขึ้นเพื่อคัดค้านศาสนาพราหมณ์ จริงอยู่หลักธรรมในพุทธศาสนาปฏิเสธหลักธรรมของอุปนิษัท แต่คณะสงฆ์ก็ไม่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่อีกหลายอย่างแทนพราหมณ์ เช่นการประกอบพิธีเกี่ยวกับการเกิด การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ การตาย ฯลฯ อุบาสกของพุทธศาสนาจึงยังต้องรับบริการเหล่านี้จากพราหมณ์ต่อมา มีหลักฐานแน่ชัดในสมัยหลังว่าพุทธศาสนิกชนในอินเดียใช้ประโยชน์จากพราหมณ์เป็นปกติสำหรับทำพิธีชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ซึ่งเข้าใจว่าปฏิบัติกันมาเช่นนี้นับตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว แต่ในขณะเดียวกันเรารู้ว่าชาวอินเดียมักใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือสำหรับการประท้วงทางสังคมหรือการเมืองเสมอมา และพุทธศาสนาในปัจจุบันก็ดึงดูดพวกจัณฑาลที่พยายามจะออกจากระบบวรรณะของฮินดูให้เข้ามาเป็นศาสนิกได้จำนวนเป็นล้าน แต่การขยายตัวของพุทธศาสนาในสมัยใหม่ในอินเดียนี้กระทำได้ขึ้นด้วยเจตนาอย่างชัดเจนที่จะคัดค้านระบบวรรณะและมีผู้นำสำคัญเป็นหัวหน้า พวกจัณฑาลคือนายอัมเบดการ์ การกล่าวว่าพุทธศาสนาประสบความสำเร็จเพราะช่วยให้ชาวอินเดียในสมัยนั้นได้ประท้วงระบบสังคมที่ไม่เป็นธรรม จึงนับว่าเป็นการตีความที่น่าสนใจแต่ยังต้องการหลักฐานอีกมากเพื่อพิสูจน์ความเห็นนี้<sup>6</sup>

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วได้ประกาศพระธรรม ครั้งแรก ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ธรรมะนั้นก็คือ ธรรมจักรกัปปวัตตสูตร ได้แก่ อริยสัจ 4 คือ ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ คือ

<sup>5</sup> คัดจาก ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อารยธรรมตะวันออก, หน้า 134-135

<sup>6</sup> เรื่องเดียวกัน

1. ทุกข์ คือสิ่งอันไม่พึงพอใจ ทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจ ความเจ็บป่วย ความเดือดร้อน เช่น การเกิด การตาย ก็นับว่าเป็นทุกข์

2. ทุกขสมุทัย หรือเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหา 3 ประการ ได้แก่  
 กามตัณหา ความทะยานอยากในความรักใคร่

ภวตัณหา ความอยากมีอยากเป็น สิ่งใดต้องใจก็อยากได้ ตัณหาชวนชวายเป็นให้ได้สม  
 ความปรารถนา

วิภวตัณหา ความอยากในความไม่อย่างมี ไม่อยากเป็น ไม่พอใจในสิ่งที่ตนเป็นอยู่

3. ทุกขนิโรธ หรือความดับทุกข์ ทุกข์ทั้งหลายย่อมดับได้โดยพยายามดับต้นเหตุแห่งทุกข์

4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความดับทุกข์ มีองค์ 8 อันเป็น  
 เครื่องช่วยให้พ้นกิเลส หรือที่เรียกว่ามรรค 8 คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ พยายามชอบ เลี้ยง  
 ชีพชอบ การงานชอบ ระลึกชอบ และตั้งใจชอบ

หลักการของพระพุทธศาสนาบางประการยอมรับความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในอุปนิษัตคือ สัม  
 สาระ หรือการเวียนว่ายตายเกิด แต่สัมสาระของพุทธศาสนานั้นแตกต่างไปจากสัมสาระของพราหมณ์  
 เนื่องจากศาสนาพุทธมีทรรศนะต่ออาตมัน (บาลีคือ อัตตา) ต่างไปจากที่พราหมณ์เชื่อ โดยที่ศาสนา  
 พุทธเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลง คือ เป็นอนิจจัง ดังหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่า "ไตร  
 ลักษณ์" ซึ่งแปลว่าลักษณะ 3 หรือบางทีเรียกว่า "สามัญญลักษณะ" คือลักษณะธรรมดาของโลกมี 3  
 ประการ ด้วยกันคือ

1. อนิจจัง : คือทุกสิ่งทุกอย่างในโลก (ธรรมะ) ไม่คงที่มีการเปลี่ยนแปลง

2. ทุกขัง : คือความทุกข์ โลกเรามีพื้นเป็นความทุกข์ ความสุขเป็นแต่เพียงชั่วครู่ชั่วยาม

3. อนัตตา : คือความไม่มีตัวตน อะไรในโลก (ธรรมะ) ไม่มีตัวตน ไม่ใช่ของเราทั้งสิ้น

หลักธรรมขั้นพื้นฐานประการหนึ่งของพุทธศาสนา กล่าวว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ คือ  
 "ธรรมะ" ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 อย่าง คือ รูปธรรม คือธรรมที่มีรูปอันได้แก่ คน สัตว์ พืช กับธรรมะที่ไม่มี  
 รูป เช่น อารมณ์ ความร้อน ฯลฯ ธรรมะเหล่านี้ทางพุทธศาสนาถือว่าไม่ได้ตั้งขึ้นอยู่เอง ต้องอาศัยเหตุ  
 หรือปัจจัยให้เกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ เรียกว่า "สังขตธรรม" คือมีเงื่อนไขจึงเกิดขึ้นและตั้งอยู่

เมื่อเป็นเช่นนั้น ธรรมะ (หรือสังขตธรรม) ทั้งปวงจึงตกอยู่ภายใต้ ไตรลักษณ์ข้างต้น คือ  
 สังขตธรรมทั้งหลายนั้นไม่เที่ยงเป็นอนิจจัง เปลี่ยนแปลงไปทุกขณะจิต เช่น คนแก่ลงทุกขณะ สิ่งของ  
 เสื่อมโทรมลง สังขตธรรมจึงเป็นสิ่งที่ทนอยู่ได้ยาก หรือเรียกว่า เป็นทุกข์ ดังนั้นสังขตธรรมที่จะยึดถือ

ว่ามีตัวตนจริงหรือไม่ คือ อนัตตา ไตรลักษณ์นี้ถือว่าเป็นคุณสมบัติของสังขตธรรมทุกชนิด ไม่ว่าจะมียุบหรือไม่มีก็ตาม

มนุษย์ไม่เข้าใจลักษณะเช่นนี้อย่างถ่องแท้ และมัวยึดติดหลงยึดมั่นกับสังขตธรรมต่าง ๆ การหลงผิดคืออวิชชา จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ ผู้ที่พ้นจากอวิชชาครอบงำก็จะบรรลุนิพพาน หมายถึงสภาพที่ปราศจากเครื่องร้อยรัด

เนื่องจากพุทธศาสนาตั้งยุคแรก ๆ เจริญเติบโตขึ้นท่ามกลางความเชื่อที่ปรากฏในพระเวทและท่ามกลางวัฒนธรรมของคนพื้นเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำคงคา จึงทำให้พุทธศาสนารับเอาอิทธิพลของทั้งอารยัน และไม่ใช่อารยันเข้าไปถือปฏิบัติ อย่างเช่น การนับถือตันโพธิ์ การนับถือเนินดิน ในฐานะที่เป็นที่สถิตของดวงวิญญาณบรรพบุรุษหรือเทพารักษ์ มีการบูชาเนินดินโดยการเดินเวียนขวา ในระยะแรกที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป เนินดินก็คือเครื่องหมายแทนการดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า และในยุคต่อมาก็พัฒนาเป็นสถูปในพุทธศาสนา และในทางตรงข้ามความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาก็ส่งผลให้ปรากฏอิทธิพลของพุทธศาสนาในวัฒนธรรมและศาสนาของฮินดู ซึ่งเริ่มพัฒนาในระยะเวลาเดียวกัน

เชื่อกันว่าพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองที่สุดในอินเดียในสมัยพระเจ้าอโศก (ประมาณ 269-232 ปีก่อน ค.ศ.) คือประมาณ 200 ปี หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว เนื่องจากพระเจ้าอโศกทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธเจ้า โดยส่งไปทั้งในอนุทวีปอินเดียและดินแดนอื่น ๆ เช่น สุวรรณภูมิ เป็นต้น อย่างไรก็ตามในขณะที่พุทธศาสนาไปเจริญรุ่งเรืองในต่างแดนนั้นพุทธศาสนาในอินเดียเกิดการเปลี่ยนแปลง คือศาสนิกชนชาวพุทธในอินเดียเริ่มบูชาพระพุทธเจ้าเหมือนพระเจ้าของศาสนาฮินดู คือ บูชาด้วยดอกไม้ ธูปเทียน หรือสิ่งสักการะอื่น ๆ แทนที่จะถือธรรมะของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด แนวปฏิบัตินี้ต่อมาเผยแผ่ไปยังลังกา พม่า ไทย และต่อมาเรียกว่านิกายหินยาน ส่วนสาวกอีกกลุ่มหนึ่งต้องการจะเปลี่ยนแปลงหลักของพระพุทธศาสนาให้เข้ากับความต้องการของประชาชนภายหลังได้รับการสนับสนุนจากพระเจ้ากนิษกะ จึงเกิดนิกายมหายาน โดยเชื่อว่าสาวกพระพุทธเจ้า เมื่อตรัสรู้แล้วจะเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งโดยความจริงแล้วสามารถไปนิพพานได้แต่ยังไม่ไป ยังคงเป็นพระโพธิสัตว์หรือเทพเจ้า อยู่ช่วยเหลือมนุษยชาติให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดให้หมดก่อน พระโพธิสัตว์จึงจะนิพพานตามไปภายหลัง ศาสนาพุทธนิกายมหายานนี้ต่อมาแพร่หลายไปตามเส้นทางคาราวะสายเอเชียกลางเข้าสู่จีน และก็แพร่หลายต่อไปยังเกาหลี ญี่ปุ่น และเวียดนาม

ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 7 พระภิกษุชาวจีนที่เดินทางเข้าไปในอินเดีย(ประมาณสมัยพระเจ้า  
 ธรรมชาวรรณะ) ได้บันทึกเอาไว้ว่าศาสนาพุทธนิกายหินยานเกือบจะสูญไปจากอินเดียแล้ว พุทธ  
 ศาสนากำลังเสื่อมแม้ว่ายังคงมีศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาก็ตาม ช่วงระยะเวลานี้พบว่า  
 อิทธิพลของชาวพื้นเมืองอินเดียมีสูงขึ้น และในขณะเดียวกันการปฏิรูปศาสนาฮินดู ตั้งแต่ประมาณ  
 คริสต์ศตวรรษที่ 9 ซึ่งเริ่มต้นจากทางตอนใต้ได้ขยายตัวขึ้นไปทางเหนือ ส่งผลให้ศาสนาฮินดูเข้าไป  
 ผสมปนเปกับศาสนาพุทธมากขึ้น จนกระทั่งถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นอวตารหนึ่งของพระวิษณุ  
 แม้กระทั่งก่อนการเข้ามาของศาสนาอิสลาม ศาสนาพุทธเองก็ไม่ค่อยมีบทบาทเท่าไรนัก ประกอบกับ  
 การปราบปรามศาสนาอื่น ๆ ของพวกมุสลิม ยิ่งทำให้ศาสนาพุทธเสื่อมสลายไปจากอินเดีย พระสงฆ์  
 จำนวนหนึ่งอพยพไปเนปาล และ ธิเบต

### ศาสนาฮินดู (Hinduism)

ศาสนาฮินดูเป็นอีกศาสนาหนึ่งที่แสวงหาคำตอบให้กับชีวิตในการที่จะหลุดพ้นจากการเวียน  
 วายตายเกิด ศาสนาฮินดูที่จริงแล้วมีพัฒนาการมายาวนานมาก และมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนา  
 พราหมณ์อย่างแยกไม่ออก แต่ครั้นเมื่อมีพัฒนาการมาจนถึงหลังยุคอุปนิษัทก็มีหลักธรรม หลัก  
 ปฏิบัติที่แตกต่างออกไปจากเดิม ผู้คนจึงเรียกชื่อเสียใหม่ว่า "ฮินดู" เพื่อเน้นให้เห็นพัฒนาการนี้ แต่  
 อย่างไรก็ตามก็ยังคงผูกพันกับวรรณคดีพระเวทอย่างลึกซึ้ง

นายตรีโลกนาถปาวา นายกสมาคมฮินดูสมาช (Hindu Smaj: Society of God) ได้แสดง  
 ปาฐกถาเรื่อง "หินธุธรรม" ณ ห้องประชุมวิทยาการศาสนา กรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการเมื่อ พ.ศ.  
 2507 โดยได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับความเป็นมาของชื่อ ศาสนาฮินดู ความว่า<sup>7</sup>

"ในสมัยโบราณแรกเริ่มเดิมทีศาสนาหินดูนี้เรียกว่า "สนาตนธรรม" แปลว่า "ศาสนาสนาตนนะ"  
 คำว่า "สนาตนนะ" นี้หมายถึง เป็นนิรันดร์ คือไม่สิ้นสุด ไม่รู้จักตาย เรื่อย ๆ เสมอ ๆ ฯลฯ นอกจากนี้ยังแปล  
 ได้ว่า "กายอันไม่รู้จักตาย" แปลเอาความ หมายถึงพระวิษณุ เพราะฉะนั้น "สนาตนธรรม" จึงเรียกได้อีก  
 อย่างว่า "วิษณุธรรม" คือคำสอนของพระวิษณุ

ครั้นเวลาผ่านไปศาสนานี้ได้มีชื่อเรียกกันว่า "ไวทิกธรรม" คือธรรมที่ได้จากพระเวท ความจริง  
 พระเวทก็คือคำสั่งสอนของพระวิษณุนั่นเอง

<sup>7</sup> คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, อารยธรรมอินเดีย, 2515, 36-38

หลายพันปีต่อมาผู้ตั้งชื่อศาสนาว่า "อารยธรรม" หรือ "อารยธรรม" แปลว่า ธรรมอันดีงามก็ได้ หรือความเจริญด้วยขนบธรรมเนียมอันดีงามก็ได้ รวมความว่าเป็นหลักธรรมอันเจริญอันดีงาม

ครั้นเวลาล่วงมาอีกหลายพันปีก็เรียกชื่อกันว่า "พราหมณ์ธรรม" ซึ่งแปลว่า คำสั่งสอนของพราหมณ์ในสมัยนั้นชนวรรณะพราหมณ์ ครอบความเป็นใหญ่ มีอำนาจเต็มที่ผู้ใดไม่เชื่อคำสั่งสอนของพราหมณ์จะมีโทษหนัก ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าทั้งศาสนาธรรม ไวกิกธรรม อารยธรรม และพราหมณ์ธรรมก็คือ ธรรมะเดียวกันนั่นเอง เพียงแต่เรียกชื่อไปต่าง ๆ กันตามยุคตามสมัย แต่ถึงอย่างไรตำรับพระเวทก็ยังคงมีอยู่ แต่อยู่ในกำมือของพราหมณ์

ครั้นต่อมาศาสนานี้ได้เปลี่ยนชื่อเรียกกันใหม่อีกว่า "หินธุธรรม" ซึ่งเป็นการเรียกตามที่นักปรัชญาและนักประวัติศาสตร์เรียกกัน อันที่จริงคำว่า "หินธุ" มีประวัติมาจากคำว่า "สินธุ" จึงมากลายเป็น "หินธุ"

คำว่า "หินธุ" นี้ แปลตามหลักไวยากรณ์สันสกฤตแล้วแปลว่า "ผู้ที่ละเว้นหิงสากรรม" คือ "อหิงสกะ" ดังนั้น "หินธุธรรม" จึงแปลว่า "ธรรมะที่สอนลัทธิอหิงสา"

ศาสนาฮินดูอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นศาสนาที่มีพระเจ้ามากที่สุดในโลก และในบรรดาพระเจ้าทั้งหลายของฮินดูนั้นก็มีการแบ่งชั้นวรรณะ เช่นเดียวกับมนุษย์ การบูชาบวงสรวงพระเจ้านั้นจะต้องกระทำให้เหมาะสมกับวรรณะของตน พระเจ้าของชาวอารยันในยุคต้น ๆ เริ่มเสื่อม ลดความสำคัญลง เกิดมีพระเจ้าองค์ใหม่ ๆ ขึ้นแทนที่ พระเจ้าทั้งที่มีความสำคัญไม่สำคัญเกิดขึ้นมากมาย ประเด็นนี้เป็นที่น่าแปลกใจเป็นอย่างยิ่งเนื่องจาก ปรัชญาของชาวอารยันที่ปรากฏในยุคอุปนิษัทนั้นได้ยาก้าวเข้าสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความเป็นเอกภาพ (Monism) แต่ความเชื่อถือของประชาชนกำลังมุ่งไปในทางตรงข้าม

อย่างไรก็ตามมีความเชื่อว่า "พระพรหม" เป็นพระเจ้าสูงสุด แต่พระพรหมไม่มีรูปและไม่มีตัวตน ไม่มีใครจะสามารถมองเห็นพระพรหมได้ นั่นก็คือทรงเป็น นิรันการ หรือนิราการ ซึ่งแปลว่าไม่มีอาการ หรือปราศจากอาการ ครั้นเมื่อพระพรหมมีความประสงค์จะสร้างโลก พระพรหมก็เล่ายกายเป็น

สาการภาพ คือ เกิดภาวะอันมีอาการ และเป็น ตรयरूप (สามรูป) ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และ พระศิวะ

พระพรหม เป็นพระเจ้าผู้สร้างโลก เป็นวิญญาณของโลก แต่มีอิทธิพลต่อประชาชนน้อยกว่าพระเจ้า 2 องค์ที่จะกล่าวภายหลัง นักปราชญ์เชื่อว่าพระพรหมมีรูปร่างเล็ก จนสามารถนั่งบนใบบัวได้

**พระวิษณุ** คือพระเจ้าผู้คุ้มครองโลก (พระเจ้าपालกะ) เดิมพระวิษณุเป็นพระเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ เชื่อว่าพระองค์นี้เกิดมาหลายชาติ และนับถือในชื่อต่าง ๆ กัน ที่เรียกกันว่า "อวตาร" เชื่อว่าพระวิษณุทรงเป็นผู้รักษา ค้ำจุนโลก ไม่โปรดให้มีการเลือดตกยางออก โปรดการสังเวยด้วยดอกไม้

**พระศิวะ** พระเจ้าผู้ทำลายหรือสังหาร เชื่อกันว่าหากพระศิวะตื่นจากการทำสมาธิ โลกจะถึงกาลอวสาน พระศิวะเป็นพระเจ้าที่มีผู้คนนับถือไม่น้อยไปกว่าพระวิษณุ

เมื่อพระเจ้าทั้ง 3 องค์มารวมอยู่เป็นจุดเดียวกันก็จะกลายเป็นพระพรหม ผู้ไม่มีรูปร่าง แต่หากว่าผู้ใดมีจิตใจศรัทธาใคร่จะได้เห็น (ทรรคณา) พระเจ้าทั้ง 3 พระองค์ หรือพระองค์ใดพระองค์หนึ่งก็ได้ หากแต่จะต้องตั้งใจปฏิบัติตามคำสั่งสอนในคัมภีร์พระเวทอย่างเคร่งครัดเป็นเวลานานจึงจะสำเร็จ

ศาสนาฮินดูยอมรับวรรณคดีพระเวท (Vedic Literature) ว่าเป็นคัมภีร์ทางศาสนาที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด ที่เรียกกันว่า ศรุตี (ดูบทว่าด้วย วรรณคดีพระเวท) นอกจากนี้ก็ยังมี การแต่งคัมภีร์ทางศาสนาเล่มอื่นขึ้นเพื่อให้เข้าใจพระเวทได้ดียิ่งขึ้น เช่น คัมภีร์ปุราณะ คัมภีร์อุปปุราณะ

นอกเหนือจากวรรณคดีพระเวทดังกล่าวแล้ว ยังมีคัมภีร์หรืออาจจะเรียกว่า วรรณกรรมอันยิ่งใหญ่ที่ชาวฮินดูยอมรับว่าบรรจุสาระของศาสนาฮินดูที่ได้รับการเคารพยกย่องว่ามีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าพระเวท นั่นก็คือ คัมภีร์มหาภารตะ โดยเฉพาะตอนศรีมัทภควัดคีตา<sup>8</sup> และคัมภีร์รามายณะ

หลักธรรมที่ปรากฏในภควัดคีตา มีที่มาจากอุปนิษัตซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีพระเวท ส่วนพระรามในรามายณะเป็นตัวอย่างของการปฏิบัติเยี่ยงมนุษย์ผู้มีธรรมะอันดีงามในทุก ๆ ด้าน

คัมภีร์ของศาสนาฮินดูทุกเล่ม สอนไว้ว่า ชีวะคือ วิญญาณไม่มีวันตาย และไม่เคยมีวันสูญสลาย ย่อมมีอยู่ตลอดกาลเพียงแต่ว่าหมุนเวียนอยู่โดยกรรม

จุดมุ่งหมายของศาสนาฮินดู ก็คือ เพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกองกิเลส กองทุกข์ แล้วจะกลายเป็นเอกภาพมีภาวะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหม ที่เรียกกันว่า โมกษคติ ซึ่งแปลว่าทางไปสู่ความหลุดพ้น หรือทางแห่งความหลุดพ้น

ในทรรคณะของศาสนาฮินดู เชื่อกันว่าในโลกนี้มีสัตว์ทั้งหลายอยู่ 8,400,000 (แปดล้านสี่แสน) ชนิด แต่มีมนุษย์เท่านั้นที่สามารถจะไปสู่โมกษะได้ ดังนั้นหากวิญญาณใดได้มีโอกาสมาปฏิสนธิเป็น

<sup>8</sup> รายละเอียดดูในภาคผนวก "ภควัดคีตา : ปรัชญาสำหรับผู้ไม่พอใจสวรรค์"

มนุษย์แล้ว ไม่แสวงหาหนทางหลุดพ้นกลับหันไปปฏิบัติแต่ธรรมเนียมดงวิญญาณนั้นเป็นมนุษย์แต่เพียงร่างกายเท่านั้น หาได้มีความแตกต่างจากสัตว์เดียรฉานแต่อย่างใด

แม้ว่าศาสนาฮินดูจะเน้นหลักการ "โมกษคติ" แต่ก็มิได้ปล่อยให้เป็นภาระของพระเจ้าแต่ฝ่ายเดียว มนุษย์ยังต้องอาศัยกรรมของตนอยู่ ดังนั้นพระเวทจึงสอนเอาไว้ว่า มนุษย์ควรปฏิบัติตามคติ 4 ประการ คือ ธรรมะ อรรถะ กามะ และโมกษะ หรือที่เรียกกันว่า "จตุรบรรค" อันหมายถึง จุดมุ่งหมายสี่ประการของมนุษย์

คติทั้งสี่ประการนี้มีส่วนสัมพันธ์กัน คือมนุษย์เราเมื่อเกิดมาแล้ว โดยธรรมชาติของมนุษย์ จะต้องประกอบกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง จะไม่อยู่นิ่ง ๆ ดังนั้นในคัมภีร์พระเวทจึงกล่าวเอาไว้ว่า มนุษย์ควรปฏิบัติตาม อรรถคติ และกามคติ โดยถือหลักกรรมคติ ทั้งนี้เพื่อจะน้อมนำตนให้เข้าสู่ โมกษคติ (คณะอักษรศาสตร์ ม.ศิลปากร, อารยธรรมอินเดีย, 2515. หน้า 48)

เพื่อให้เข้าใจจตุรบรรค ดังกล่าวในที่นี้จะขออธิบายคติทั้งสี่พอสังเขปดังนี้<sup>9</sup>

ธรรมะ มีหลายความหมาย หมายถึงหน้าที่ที่ได้ สิ่งที่เราควรทำได้ และยังหมายถึงความรวมไปถึง กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมและกฎหมาย เนื่องจากรัฐในอินเดียสมัยโบราณมีความผูกพันกับศาสนา ดังนั้นกฎหมายและศีลธรรมจึงควบคู่กันไป การกระทำความผิดต่อสังคม เช่น การฆาตกรรม การโจรกรรม ถือเป็นความผิดต่อธรรมะ ดังนั้นจึงมักนิยมแปลคำว่า ธรรมะ ว่า "กฎธรรมชาติ" (Law of Nature) คือความเป็นจริงในธรรมชาติ ซึ่งก็คือ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์พึงปฏิบัติ เพราะมันสอดคล้องกับความเป็นจริงในธรรมชาติ (รวมถึงกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมด้วย)

คตินี้ก่อให้เกิดคัมภีร์ทางกฎหมายของอินเดียที่เรียกว่า "พระธรรมศาสตร์" ซึ่งสันนิษฐานว่าเรียบเรียงขึ้นจากวรรณคดีประเภทสุตฺร คือ ธรรมสูตร (คงเขียนขึ้นราว ๆ ศตวรรษ ที่ 6 ถึงศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล) พระธรรมศาสตร์ฉบับที่สำคัญที่สุดคือ "มานวธรรมศาสตร์" ซึ่งเชื่อว่าพระมานู (Manu) เป็นผู้เขียนขึ้น (ประมาณศตวรรษที่ 1 ในยุคคริสตกาล)

มานวธรรมศาสตร์ประกอบไปด้วยเรื่องราวต่าง ๆ ดังนี้ ภาคแรกกล่าวถึงกำเนิดของจักรวาลแล้วสรุปเนื้อความในคัมภีร์ แล้วว่าด้วยกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติและไม่พึงปฏิบัติ โดยอาศัยคติเรื่อง

<sup>9</sup> ในที่นี้จะไม่อธิบายโมกษะเนื่องจากกล่าวไว้แล้วในบทก่อน ๆ

"วรรณศาสตร์" (วรรณะ+อาศรม) หรือ อาศรมสี่เป็นหลัก เริ่มจากกฎของพรหมจารี คฤหัสถ์ การอยู่ ป่า เนื้อหาในส่วนของวัยคฤหัสถ์จะมีมากที่สุด หลังจากนั้นก็เป็นบทว่าด้วยกฎหมายแพ่ง กฎหมาย อาญา เช่น กล่าวถึงสถานะ และหน้าที่ของกษัตริย์ ลักษณะหนี้ คู่สัญญา ชู้สาว รวมถึงการเวียนว่าย ตายเกิด การสมรสผิดวรรณะ ฯลฯ

จากเนื้อหาของพระธรรมศาสตร์ข้างต้นก็พอจะทำให้เราเข้าใจได้ว่า คัมภีร์ทางกฎหมายของ อินเดียมีได้บรรจุเนื้อหาเพียงเฉพาะข้อห้าม หากรวมเอาคำสอนทางศาสนาความเชื่อทางศาสนา และ อภิปรายบางอย่าง เข้าไว้ด้วย (ภาควิชาประวัติศาสตร์, อารยธรรมตะวันออก : หน้า 146-147)

อรรถะ หมายถึง ประโยชน์ทางวัตถุอันพึงหาได้ รวมทั้งชื่อเสียงเกียรติยศด้วย ตรรกานาถ ปาวาให้ความหมายเอาไว้ว่า หมายถึง "ทรัพย์สมบัติ หรือสิ่งของที่เรากำลังต้องการ"

อรรถะก็เป็นเป้าหมายหนึ่งของชีวิตตามคติของศาสนาฮินดู คือ มนุษย์พึงแสวงหาประโยชน์ ทางวัตถุ ชื่อเสียง เกียรติยศ จากคตินี้เองก่อให้เกิด "คัมภีร์อรรถศาสตร์" ซึ่งแต่งโดยเกาฑิลยะ โดยมี จุดมุ่งหมายที่จะแสดงวิธีการแสวงหาได้มา และรักษา "อรรถะ" ของกษัตริย์ แต่วิธีการให้ได้มาและ รักษาอรรถะตามแนวคิดของเกาฑิลยะนั้น เขามิได้คำนึงถึงคติอื่น ๆ เลย ไม่ว่าจะเป็นธรรมะ กามะ หรือแม้กระทั่งโมกษะ จุดประสงค์หลักของเขาคือการสร้างอำนาจของกษัตริย์โดยไม่คำนึงถึงศีลธรรม แม้กระทั่งการใช้อุบายหลอกลวงราชทูตที่เขลาในเรื่องบารมีของกษัตริย์

แม้จะมีการกล่าวถึงอรรถศาสตร์ในประเด็นที่ว่าขาดศีลธรรม แต่ตำราด้านการปกครองของ อินเดียรุ่นหลัง ๆ ก็ยังคงอ้างถึงอรรถศาสตร์และก็ยังเป็นที่ยอมรับกันว่า สิ่งที่อรรถศาสตร์ได้สอนเอาไว้ นั้นได้กลายเป็นหลักปฏิบัติของกษัตริย์อินเดียในสมัยต่อมา เช่นการใช้สายลับ ระบบการจัดเก็บภาษี ที่ดินซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของรัฐโบราณของอินเดีย

ประเด็นหนึ่งที่ต้องเข้าใจเอาไว้ตรงนี้ก็คือ ไม่ว่าธรรมศาสตร์หรือ อรรถศาสตร์ ต่างก็เป็น ผลงานที่ผู้เขียนมีจุดประสงค์จะให้อินเดียในสมัยนั้นควรจะเป็นอย่างไร มิใช่เป็นการเสนอภาพที่แท้จริง ของอินเดียในสมัยนั้น ดังนั้นจึงไม่มีอาณาจักรใดที่ปฏิบัติตามทุกสิ่งทุกอย่างที่คัมภีร์ทั้งสองอธิบายไว้

กามะ หมายถึง ความปรารถนา ความประสงค์ หรือความต้องการ การอุปโภคบริโภคซึ่งสิ่ง ต่าง ๆ ก็จัดเป็นกามะเหมือนกัน

โดยทั่ว ๆ ไปเรามักเข้าใจว่าแนวคิดทางปรัชญาศาสนาของอินเดียจะมุ่งเน้นเฉพาะการหลุด พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด สลัดทั้งทางโลก แต่ความจริงแล้ววัฒนธรรมอินเดีย ก็ยังให้ความสำคัญ ต่ออรรถะและกามะไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า ธรรมะ และโมกษะ แต่จะต้องดำเนินตามคติทั้งสี่ให้มีดุลยภาพ

ต่อกัน ดังที่ปรากฏข้อเขียนในคัมภีร์ "กามสูตร" ว่าเป้าหมายทั้ง 4 ของชีวิต เป็นสิ่งที่ต้องมีคุณภาพต่อกัน ใน महाकाพย์มหาภารตยุทธยังกล่าวเอาไว้ว่ามนุษย์จะแสวงหาเพียงแค่ ธรรมะโดยไม่สนใจ อรรถะ หรือกามะเลยก็ไม่ถูกต้อง

นายตรีโลกนาถ ปาวา ได้แสดงปาฐกถาเอาไว้ว่า

"... มนุษย์เราเมื่อสำเร็จโมกษธรรมแล้ว ยังไม่ควรสละละเลิก อรรถะกับกามะเสียโดยสิ้นเชิง เพราะถ้าหากมนุษย์ทั้งปวง มิได้คิดถึงอรรถะดีกับกามะดี<sup>10</sup> กันเสียเลย มนุษย์เราก็คงถึงแก่กาลสูญพันธุ์ไปเป็นแน่แท้ ในทำนองเดียวกัน ถ้าหากมนุษย์มิได้สนใจในทางอรรถะดี หรือกามะดีกันเสียแล้ว มนุษยชาติก็คงมิได้มีการวิวัฒนาการพัฒนาทั้งในทางสังคม ทางความเจริญ ทางทรัพย์สินสมบัติ ทางประเทศชาติ ฯลฯ ตลอดแม้กระทั่งทางเพศด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น มนุษย์ก็จะเฝ้าดิ้นรนหาทางเพื่อไปสู่โมกษะ แต่เพียงอย่างเดียว หรือกันแต่บำเพ็ญสมาธิเรื่อยเรื่อยไปเปล่า ๆ เมื่อการณเป็นดังนี้แล้ว โลกทั้งโลกก็ดูเหมือนหนึ่งหยุดหมุนหรือหยุดนิ่งอยู่กับที่ จะไม่มีการสมรสเพื่อรักษาวงศ์ตระกูลให้อยู่ยั่งยืนนานจะไม่มีการใช้เวลาไปในการศึกษาวิชาการเพื่อแสวงหาความรู้ หรือเพื่อความเจริญก้าวหน้า หรือแม้แต่ในการสร้าง การประดิษฐ์เครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ อีกต่อไป ..." (คณะอักษรศาสตร์, ม. ศิลปากร, 2515 : หน้า 48)

ตำราที่มีชื่อเสียงมากของอินเดียเกี่ยวกับ กามะดีนี้ก็คือ "กามสูตร" แต่งโดย วัตสยาณะ (Vatsayana) เป็นตำราว่าด้วยการแสวงหาความสุขจากประสาทสัมผัสทั้งห้า กามสูตรนั้นไม่ถือว่าเป็นตำราลามกอนาจาร แต่กลับถือว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องพึงศึกษาอย่างจริงจังไม่น้อยกว่าตำราอื่น ๆ

กามะดีในทัศนะของฮินดูไม่ใช่สิ่งหยาบช้ำ แต่กามะดีได้ถูกใช้ให้เป็นสัญลักษณ์ของการสร้างหรือการกำเนิดจักรวาล ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพระเวท ในสมัยต่อมาปรากฏแนวคิดเรื่อง "ศักตะ" และ "ศักติ" หรือ สสารและพลังงานโดยเชื่อว่า การรวมตัวกันของสสารและพลังงานก่อให้เกิดโลกขึ้น และสัญลักษณ์ของแนวคิดนี้ ก็คือการรวมเพศของพระศิวะ(ศักตะ) กับนางอุมะ(ศักติ) ดังนั้นกามะดีในความคิดนี้จึงเป็นทั้งความจำเป็น และความศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้ชีวิตดำเนินต่อไปได้

คัมภีร์กามสูตรเขียนขึ้นเพื่ออุทิศให้คนกลุ่มหนึ่ง เรียกว่า “นาคริกะ” แปลว่า ผู้อาศัยอยู่ในนคร ความหมายที่แท้จริง หมายถึง ผู้มีฐานะดีที่อยู่ใน “นคร” หรือมีความผูกพันทางเศรษฐกิจกับนคร ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์อินเดีย คนกลุ่มนี้จะเป็นผู้มั่งคั่งมีรสนิยมสูง มีการศึกษา

<sup>10</sup> หมายถึง อรรถะและกามะ อาจเขียน อรรถะดี หรือกามะดีก็ได้ : ผู้เขียน

บุคคลสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งที่กามสูตรกล่าวถึง และให้ความสำคัญคือ “นายิกะ” หรือ นางคณิกา (โสเภณีชั้นสูง) ซึ่งมีความรู้มีการศึกษาเป็นอย่างดี มีความสามารถในการขับร้องและฟ้อนรำ แต่งคำประพันธ์ มีความรู้ด้านปรัชญา ศาสนา ภาษา

คัมภีร์กามสูตรนับว่ามีอิทธิพลต่ออินเดียเป็นอย่างยิ่งไม่ว่าจะเป็นงานวรรณกรรม สถาปัตยกรรม และประติมากรรม กาลิหาส ซึ่งเป็นกวีเอกของอินเดียแต่งละครของเขาขึ้นมา โดยอาศัยข้อความจากกามสูตร วิหารฮินดูมีรูปสลักชายหญิงในท่า “ไมถุนะ” ซึ่งเป็นภาพที่กล่าวเอาไว้ในกามสูตร เป็นการจำลองสภาวะการเข้าถึงพระเจ้า อันเป็นไปตามความเชื่อของศาสนาฮินดู มิใช่เป็นภาพลามกอนาจารแต่อย่างใด

คัมภีร์ทั้ง 3 เล่ม ต่างก็แสดงหนทางไปสู่เป้าหมายของชีวิต 3 อย่าง คือ ธรรมะ อรรถะ กามะ ส่วนโมกษะนั้นมีตำราพิเศษที่แยกออกมา เพราะถือว่าเป็นส่วนสำคัญของคำสอนในวรรณคดี พระเวทอยู่แล้ว